

सूचना, पारदर्शिता र सहकारी

 गोपीनाथ मैनाली

सचिव

भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय

२०७६

सूचनाको हक

- A society that is not well informed, is not truly free (Inter American Human Right Court)
- सूचना उपलब्ध नभएसम्म नागरिक आफ्नो चाहना अनुरूपको व्यवहार गर्न सक्तैन ।
- राज्य जति खुला हुन्छ, त्यति नै लोकतन्त्र जनस्तरमा पुग्छ ।
- राज्यको प्रभावकारिताका लागि राज्यका निर्णय निर्माणमा जनताको सहभागीता र सहयोग चाहिन्छ । यसका लागि सूचना पहलो आधार हो ।
- सूचनालाई साधनका रूपमा पनि लिइन्छ । सरकार सूचनाको महत्वपूर्ण उत्पादक र प्रयोगकर्ता पनि हो । तर आफूले उत्पादन गरेको सूचनाको एकलो उपभोगकर्ता भने हुनुहुदैन ।
- अहिलेको समाज सूचना समाज, अहिलेको संस्कृति सूचना संस्कृति र अहिलेको अर्थतन्त्र सूचना अर्थतन्त्र हो । त्यसैले अहिलेको शक्ति नै सूचना शक्ति हो ।

आधुनिक समाजमा हुनैपर्ने कुराहरु

- सूचना पाउने अधिकार (right to inform)
- स्वतन्त्र र सन्तुलित सूचना प्रवाह (free and balance flow of information)
- सांस्कृतिक सदाचारको संरक्षण (preservation of cultural integrity)
- सांस्कृतिक विनिमय (cultural exchange)
- विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता (freedom of expression and opinion)
- सुसूचित हुने अधिकार (right to be informed)
- सच्याउने अधिकार (right to correction)
- उत्तर दिने अधिकार (right to reply)

सूचनाको हक

- स्वतन्त्रताका दुई महत्वपूर्ण पक्ष
 - अभिव्यक्तिको स्तन्त्रता (Freedom of Expression)
 - सूचनाको स्वतन्त्रता (Freedom of information)
- सूचना अवधारणामा यी तीन पक्ष रहन्छन् :
 - सूचना क्रियाकलाप हो १ Information is an activity)
 - सूचना श्वरूप हो १ Information is a life firm)
 - सूचना सम्बन्ध हो १ Information is a relationship)
 - यसर्थ सूचना सार्वजनिक बस्तु (Public Goods) हो ।

सूचना र सार्वजनिक दायित्व

- सार्वजनिक निकायको कानूनी दायित्व, पेशागत दायित्व र प्रतीकात्मक जिम्मेवारीका कारण पनि त्यस्ता निकाय आफूमा सच्चिन, उत्तरदायी बन्न, पारदर्शी हुन, सदाचारी र स्वच्छ बन्न, उदारहणीयता देखाउन र सेवाग्राहीलाई सशक्तीकृत गरी आफ्नो कार्यको वैधता स्थापना गर्न सूचनालाई } strategic tools को रूपमा प्रयोग गर्नु पर्दछ ।
- सूचना लुकाएर होइन, देखाएर यी कुरा प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

सूचना किन चाहिन्छ ?

- विचारको सिर्जना र सही प्रयोग गर्न ।
- सूचना अवसरको आधार हो, अवसरको दोहन गर्न र सशक्तीकृत हुन ।
- आर्थिक राजनीतिक नीति निर्माणमा सहभागीता जनाउन ।
- शासकीय व्यवस्थालाई उत्तरदायी बनाउन ।
- अधिकार तथा कर्तव्यको क्रियाशीलताका लागि ।
- सूचनाले सत्यको उद्घाटन गर्दछ, उचित निर्णय र व्यवस्थापन स्थायीत्वका लागि ।
- सूचना विचारका लागि इन्धन, शासनका लागि उर्जा, अनियमितता विरुद्धको अस्त्र हो ।
- सूचनाको माध्यमबाट सर्वसाधारण राज्दलाई सहयोग र नियन्त्रण दुवै गर्दछन् ।

सूचना कानूनका सर्वमान्य सिद्धान्त

- Maximum disclosure
- Obligation to publish
- Promotion of open government/institution
- Limited scope of exceptions
- Process of facilitate access
- Costs minimization
- Open meeting
- Disclosure takes precedence
- Protection of whistleblower

सूचनाको हक

- सूचनाको हकले सर्वसाधारण जनतालाई सत्य सूचना, यथार्थ सूचना, यथेष्ट सूचना, समयमै र कम लागतमा उपलब्ध गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता दिन्छ
- सूचनाको हक राज्य विरुद्ध लक्षित हुन्छ । धारा २७ को व्यवस्था राज्य वा सार्वजनिक निकाय विरुद्ध लक्षित छ ।
- मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र १९४८ को धारा १९ मा विचार, अभिव्यक्ति र सूचनाको अधिकारको उल्लेख छ । नेपाल यसको पक्ष हो ।
- राष्ट्रसंघको स्थापना पछि उसको सक्रियताको फलस्वरूप सूचनाको हकलाई अन्तराष्ट्रिय रूपमा स्थापना गरेको छ । त्क जस्ता मानवतावादी संस्था पनि महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याए ।
- सूचना Product मा मात्र वा Process मा पनि भन्ने सवालमा विवाद छ ।

पारदर्शिता के ?

- सार्वजनिक क्रियाकलापमा जनताको पहुँच वा जानकारीको विस्तार (access to the people for the public affairs)
- सरकारका कामका सम्बन्धमा अपनाइने कार्यविधि, निर्णय प्रक्रिया, बजेट निर्माण र खर्च सम्बन्धी क्रियाकलाप सेवाग्राही (सम्बन्धित) लाई जानकारी दिनु पारदर्शिता हो ।
- जनताका लागि गरिने काम जहाँ उनीहरू कै साधन खर्चिएको हुन्छ, वाट स्वयम् उनीहरू नै अज्ञान रहनु हुँदैन भन्ने सिद्धान्त ।
- बन्द ठाउँमा गरिएका हरेक क्रियाकलापमा अपराध र दुरुपयोगको संभावना रहन्छ । भनिन्छ : Sunshine kills the germs

किन आवश्यक छ ?

- उज्यालो अपराध र विकृतिको शत्रु हो (Sun shine kills the germs)
- प्रशासनिक क्रियाकलापको स्वनियन्त्रणका लागि
- सार्वजनिक क्रियाकलापमाथि जनताको स्वामित्व स्थापना गर्न
- सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारिताका लागि
- जनविश्वास वढाउनका लागि
- प्रशासनको नैतिकता पनि हो
- सार्वजनिक क्षेत्र सुधारको पछिल्लो रणनीति ।

पारदर्शिता कहाँ देखिन्छ ?

- पदाधिकारीको कार्य आचरण व्यवहारमा
- नीति, नियम, कानून र कार्यविधि परिपालनमा
- निर्णय, सूचना र नागरिक जानकारीमा
- प्रतिवेदन, बजेट तथा वित्तीय विवरणमा
- आचार संहितामा
- प्रेस, सूचना र संचार माध्यममा

पारदर्शिता कसरी बढाउन सकिन्छ ?

- पारदर्शिता, सूचना तथा प्रतिस्पर्धा सम्बन्धी कानून लगाएर
- विद्यमान कानून र कार्यविधिको उदार प्रयोग गरेर
- स्वविवेकी अधिकार हटाएर
- आवधिक रुपमा बजेट, कार्यक्रम आदि सार्वजनिक गरेर
- नागरिकसंग सहकार्य गरेर, पृष्ठपोषण लिएर
- कार्य जिम्मेवारीलाई परिभाषित गरेर
- आचार संहिता, नागरिक वडा पत्र, Process mapping आदि जारी गरेर
- जनदवाव सिर्जना गरेर

नेपालको व्यवस्था

- नेपालको संविधान, २०६३ को धारा २७ ले सूचनाको हकलाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको ।
- संवैधानिक हकलाई प्रत्याभूत गर्न सूचना हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ लागू गरिएको । ऐनका प्रमुख उद्देश्यहरू:
 - राज्यको काम कारवाहीलाई लोकतान्त्रिक मान्यता अनुरूप खुला र पारदर्शी बनाउने ।
 - राज्यलाई नागरिकप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउने ।
 - सार्वजनिक सूचनामा आम नागरिकको सहज पहुँच स्थापना गर्ने ।
 - संवेदनशील सूचनाको संरक्षण गर्ने ।
 - नागरिक सुसूचित हुने हक प्रचलनमा ल्याउने ।

नेपालको व्यवस्था

- सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ ले प्रत्येक नेपालीलाई सार्वजनिक निकायमा रहेका सूचनामा पहुँच र सूचना पाउने हक हुने कुरा उल्लेख गरेको छ ।
- ऐनले सार्वजनिक निकायको परिभाषा व्यापक रूपमा गरेको छ ।
- त्यस्तै सूचनाको हक नेपाली नागरिकले मात्र प्राप्त गर्न सक्छन् ।
- सार्वजनिक निकायबाट सम्पादन हुने, सार्वजनिक निकायले प्रयोग गरेको स्रोत, साधन, सार्वजनिक महत्वको कामको सूचनालाई 'सूचना हक' मा समावेश गरिएको छ ।

सूचना वर्गीकरण अनुसार गोप्य रहेका विषयहरू

- सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धी १४ प्रकारका सूचनाहरू
- अन्तराष्ट्रिय सम्बन्ध सम्बन्धी ५ प्रकारका सूचनाहरू
- सार्वजनिक शान्ति र सुव्यवस्था सम्बन्धी २० प्रकारका सूचनाहरू
- अपराध अनुसन्धान सम्बन्धी ४ प्रकारका सूचनाहरू
- आर्थिक, व्यापारिक गोपनीयता सम्बन्धी १३ प्रकारका सूचनाहरू
- जातीय सद्भाव खलल पार्ने सूचनाहरू (निर्धारण भैनसकेको)
- व्यक्तिगत गोपनीयता सम्बन्धी ५ प्रकारका सूचनाहरू ।

गोपनीयता सम्बन्धी व्यवस्था

- प्रचलित विभिन्न ३८ वटा ऐनहरुले सार्वजनिक पदाधिकारीको गोपनीयताको शपथ सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । (संवैधानिक पदाधिकारी, सर्वोच्च अदालत, नोटरी पब्लिक, संविधानसभा, सशस्त्र प्रहरी, प्रतिस्पर्धा आदि) ।
- प्रचलित विभिन्न ३२ ऐनहरुमा गोप्यता सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ (भ्रान्ति, अदुअअ, लोसेआ, प्रमाण, मध्यस्थता, जाँचबुझ, विशेष सेवा, सैनिक, कर फछ्छ्यौट, सम्पत्ति कर, राजस्व चुहावट नियन्त्रण, सम्पत्ति शुद्धीकरण, वैकगि कसूर, विद्युतीय कारोवा आदि) ।

सार्वजनिक निकायको दायित्व (दफा ४)

- नागरिकको सूचनाको हकको सम्मान र संरक्षण गराउनु ।
- सूचनाको वर्गीकरण र अध्यावधिक गरी समय समयमा प्रकाशन गर्नु ।
- सूचनामा नागरिकको सरल र सहज पहुँच पार्नु ।
- आफ्नो काम कारवाही खुला र पारदर्शी पार्नु ।
- आफ्ना कर्मचारीका लागि उपयुक्त तालीमको अवसर/व्यवस्था गर्नु .

सूचना कानूनको अन्य व्यवस्था

- सूचनाको आद्यावधिक प्रकाशन (दफा ५)
- प्रत्येक कार्यालयमा सूचना अधिकारीको व्यवस्था (७)
- सूचना प्राप्त गर्ने कार्यविधि (८)
- सूचना नदिए उजुर लाग्ने व्यवस्था (९)
- सूचना नदिए वा दिएकोमो चित्त नवुभ्ने पुनरावेदन गर्नसक्ने (१०)
- सूचना आयोगको व्यवस्था (११)
- सूचना संरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था (परिच्छेद ४, दफा २७)

सूचना माग सम्बन्धी प्रक्रिया

- सूचना माग गर्ने व्यक्तिको नाम, थर, ठेगाना, उमेर र पेशा
- सूचना माग गर्नुका कारण
- सूचना प्राप्त गर्न नियम ५ अनुसारको लाग्ने दस्तुर
- माग गरिएको सूचना सार्वजनिक महत्व हो भन्ने आधार
- नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रको नम्बर प्राप्त गरेका जिल्ला र मिति
- सूचनाको स्रोत च्यात्ने,, नास्ने र दुरुपयोग गर्ने छैन भन्ने व्यहोरा
- प्राप्त गर्ने सूचनालाई दुरुपयोग गर्ने छैन भन्ने व्यहोरा
- सूचना प्राप्त गर्न निवेदक स्वउम् उपस्थित हुनुपर्ने ।

सजाय तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था

- अनुसूची ५ ले सूचना नदिने सार्वजनिक निकाय र पदाधिकारीलाई यस प्रकारको सजाय तथा सूचनाग्राहीलाई क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरेको छ :
 - रु १००० देखि २५०००। सम्म जरिवाना र विभागीय कारवाही
 - सूचना ढिला गरे प्रतिदिन रु २०० जरिवाना
 - विभागीय कारवाहीको आदेशको ६० दिनमा कारवाही गरिसक्ने
 - सूचना आयोगको आदेश पालन नगरे रु १०,०००। सम्म जरिवाना
 - मागेको सूचना अर्कै प्रयोजनमा प्रयोग गरे रु ५०००। देखि २५०००। सम्म जरिवाना
 - क्षतिपूर्तिको व्यवस्था ।

सहकारी र सूचना

- सहकारीहरु सार्वजनिक निकाय हुन् ।
- सहकारी सामाजिक व्यवसाय भएकाले सदस्यहरु आफ्नो व्यवसायका विषयमा जान्ने हैसियत राख्दछन् ।
- योजना, बजेट, रणनीति, कार्यक्रम, लगानी, व्यवसायको स्थितिका विषयमा जान्ने बुझ्ने हक सदस्यहरुमा रहन्छ ।
- पदाधिकारी, सञ्चालक र समितिका क्रियाकलापमा निगरानी राख्न, लोकतान्त्रिक नियन्त्रण गर्न सूचना र पारदर्शिता चाहिन्छ ।
- आफूहरु सच्चिन, कमजोरी सुधारन र विश्वास एवम् वैधता कायम गर्न सूचना आधार हुन् ।
- सरोकारवालाको विश्वास जित्न सूचना रणनीतिक हतियार हुन् ।
- विस्तारित जवाफदेहिता (Larger accountability) सूचनाले दिन्छ ।
- सशक्तीकरणको संयन्त्र हो ।

सहकारी र सूचना

- सूचनालाई सहकारीको आन्तरिक सशासनका माध्यम बनाउन सकिन्छ ।
- सहकारीको जोखिम न्यूनीकरणका आधार हुन् ।
- गिर्दो जनविश्वास बढाउन सकिन्छ ।
- आन्तरिक नियन्त्रण र सन्तुलनका औजार हुन् सूचना ।
- प्रतिस्पर्धा भित्र्याउन र व्यावसायिकता बढाउने रणनीतिका आधार बन्दछन् ।
- सूचना निर्णयलाई प्रभावकारी बनाउने आधार हुन् ।
- सूचनाका आधारमा सहकार्य, अन्तरसम्बन्ध र विश्वास विस्तार गर्न सकिन्छ ।
- सूचना दिन र लिन नैतिक कर्तव्य र सभ्यता पनि हो । सहकारी त्यसमा अव्वल देखनु पर्दछ ।
- आन्तरिक सहभागिता, बाह्य साभेदारी र समन्वय सूचनाका माध्यमबाट गर्न सकिन्छ ।
- सूचना पारदर्शिताको उदारहरणीयताबाट अन्य निकायमा प्रदर्शन प्रभाव पार्न सकिन्छ ।

सहकारी व्यवस्थास्थापनमा सूचना प्रवाहका आधार

- सहकारी ऐन, नियम, दिग्दर्शन र कार्यविधि
- सूचना हक सम्बन्धी ऐन, २०६४
- सहकारी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली
- सेवा प्रवाह सम्बन्धी निर्देशिका
- आवधिक प्रतिवेदन, स्वत प्रकाशन
- सामाजिक परीक्षण
- आन्तरिक विनियमावली

धन्यवाद